

OS SANTUARIOS MARIANOS DO MUNICIPIO DO SAVIÑO (LUGO)

José Manuel Blanco Prado

Algúns trazos históricos e xeográficos do Saviño

O municipio do Saviño está situado ao sur da provincia de Lugo. Forma parte da Ribeira Sacra e está incluído na Comarca da Terra de Lemos. Posúe unha extensión de 196,55 km² e linda, polo norte cos municipios de Paradela e Taboada; polo sur co de Pantón; polo leste cos de Bóveda, Monforte de Lemos e Pantón; e polo oeste cos de Chantada e Taboada.

A nivel xeomorfolóxico, o trazo máis relevante en canto ao relevo deste municipio é a planicie existente con dous niveis de altitude: un de 600 a 700 metros, que ocupa a franxa central e outro de 400 a 600 metros, que se prolonga ata o carón do río Miño.

A imaxe mariana de Guadalupe. San Vitorio.

Con respecto ao clima podemos distinguir unha transición entre os dominios climático oceánico mediterráneo, oceánico continental e oceánico de montaña¹.

En canto á súa poboación, distribuída en 29 parroquias, foi descendendo dende mediados do século XX. Así, mentres que no ano 1950 o municipio do Saviño contaba con 12.144 habitantes, pola contra no ano 2019 a poboación residente era de 3.735². As causas deste descenso radican na forte influencia das migración ao estranxeiro -ata os anos 60-, posteriormente, nos anos sesenta e setenta, a Barcelona e, xa en datas máis recentes, ás principais cidades galegas e, tamén, ás vilas próximas de Chantada e Monforte³. Isto provocou un continuo avellentamento da poboación e, como consecuencia, que o crecemento vexetativo fose negativo.

Este municipio, dende unha óptica económica, baséase dun xeito primordial no sector primario -actividades de índole agropecuaria- que da traballo a case un 40 % da poboación activa. Neste sector cómpre sinalar os seguintes produtos agrícolas: as

1 EQUIPO "IR INDO" (GUZMÁN LÓPEZ, Cristina; IGLESIAS PÉRES, Montserrat e outros): *Galicia en Comarcas. Lemos e Sarria*, Vigo: Ed. Ir Indo, 2005, páx. 148.

2 IGE (Instituto Galego de Estadística).

3 EQUIPO " IR INDO". *Ob. Cit.*, páx. 149.

forraxes para o gando -52% do labradío-; a pataca -o 12,90%-; o centeo -o 15, 30%-; tamén a superficie dedicada á vide, localizada nos bancais das ribeiras do Miño e que hoxe forman parte do Consello Regulador da Ribeira Sacra. Así mesmo a cabana gandeira foi adquirindo ao longo dos anos unha gran importancia, como queda reflectido nas feiras que dende o século XVIII se veñen celebrando tanto en Escairón -capital do municipio- os días 8 e 19 de cada mes, coma en Currelos -segundo núcleo de poboación importante- o día 26. Polo que respecta ao sector secundario, agrupa a pequenas empresas de construción, de elaboración de queixos e de produtos agropecuarios. Finalmente, o sector de servizos radica dun xeito especial en Escairón e Currelos, dando cobertura á poboación residente tanto no sur como no norte do concello.

A nivel histórico, atopamos importantes sinais da presenza humana na mámoa de Abuíme e, tamén, nos numerosos restos da cultura castrexa moitos deles xa romanizados como queda patente nos achados de moedas e cerámica romana. Non obstante, o auge deste municipio e das súas terras lindoiras veu dado co medieval, cando ao longo da Ribeira do Miño foron erguéndose mosteiros que lle deron a esta o apelativo de “Ribeira Sagrada do Miño”, conservándose na actualidade relevantes igrexas⁴. Durante o Antigo Réxime as comunidades parroquiais do actual municipio pertencían ás seguintes xurisdicións: Abuíme, Chantada, Moreda, O Incio e Broza, Taboada, Diomondi, Brollón, e os coutos redondos de A Cova e Vilasante, na maioría dos casos baixo o señorío dos Condes de Lemos. Logo, malia as reformas de comezos do século XIX seguiu a excesiva división administrativa ata o ano 1840 cando naceu o actual concello do Saviño.

Mapa do Saviño no ámbito da comunidade galega e localización xeográfica dos santuarios marianos⁵

4 BERNARDEZ LÓPEZ, Mª Elena, *Galia, pueblo a pueblo*, La Voz de Galicia, 1993, pág. 1.336.

5 FIGUEROA PAZ, Antonio. Experto en Sistemas de Información Xeográfica (SIG). Autor do mapa de localización dos santuarios do municipio de Sarria.

Algunhas características sobre a relixiosidade popular e a súa expresión básica: o santuario

Este concepto é un termo complexo, confuso e mesmo ambiguo. Isto é debido a que se nos fala dun xeito continuo de "devoción popular", de "relixión popular", de "espiritualidade popular", de "relixiosidade tradicional", etc. Todo isto motiva que non sexa doado definir a relixiosidade do pobo, xa que é un mundo de sentimentos, vivencias, ritos, expresións prácticas⁶.

Para o teólogo Luís Maldonado a piedade popular, a que el prefere darlle o nome de "catolicismo popular", "relixiosidade popular", é a síntese dun cristianismo establecido nas poboacións rurais de Europa logo de introducirse nas súas crenzas, é dicir, na súa relixiosidade telúrica e no seu estilo de vida agrocultural⁷. Este concepto está moi ligado coa visión estática a que fai alusión Michel Vovelle⁸.

Andar novenas. Santuario de Aiaz.

6 TOSCHI, P., *Guida allo studio delle tradizioni popolari*, P. Boringhieri. Torino, páx. 24.

7 MALDONADO, Luís, "Dimensiones y tipos de la religiosidad popular", en *Concilium (Rev. Internacional de Teología)*, 206, 1986, páxs. 9-18.

8 VOVELLE, Michel, "La religión popular", en *Ideologías y mentalidades*, Barcelona: Ariel, 1985, pp. 125-131. "Esta visión, propia dos folkloristas estaría relacionada cun conxunto de supervivencias pagás, de supersticións e xestos máxicos, con trazos de sincretismo cristián".

Así mesmo, Pedro Castón Boyer prefere falar de "relixiosidade tradicional" para diferenciala dunha "relixiosidade oficialista". A primeira estaría reflectida en todos aqueles comportamentos relixiosos que integran a cultura dun pobo e, polo tanto, vencellados co seu universo simbólico⁹. Pola súa banda, o antropólogo W. A. Christian evita o uso da expresión "relixión popular" xa que o termo "popular" rematou por connotar o sentido de rural por oposición a urbano; primitivo por oposición a civilizado; tradicional por oposición a moderno... Isto motiva que sexa partidario de falar de relixiosidade local, xa que os costumes relixiosos coas súas semellanzas e diferencias teñen en común á vinculación a un lugar concreto e a unha orixe histórica¹⁰. Finalmente, os antropólogos Gurutze Arregui e Ander Manterola manifestan que a relixiosidade popular é unha das manifestacións da cultura dunha comunidade, que ten como ámbito de estudo o conxunto de crenzas e rituais froito da actividade simbólica dun grupo humano e que o propio grupo humano caracterizou como sagrados e relixiosos¹¹. A relixiosidade de cada pobo, como todo fenómeno vivo, ten os seus trazos especiais. É parte da cultura, dun modo de pensar e de vivir. Para comprendela cómpre ter en conta o pasado; o que na actualidade a rodea; os trazos do lugar; o estilo das persoas; como viviron o cristianismo; que é o que herdaron dos séculos pasados; que é o que cada unha das xeracións recibiu e achegou. Polo tanto, é popular o que o pobo crea mais tamén o que recibe, asimila e fai propio.

Por outra banda, o fenómeno relixioso popular tenta dar solución a necesidades non satisfeitas polo sistema relixioso oficial; polo tanto, fronte á linguaxe conceptual do sistema oficial, que é inintelixible para a xente sinxela, a relixiosidade popular tende cara a outras linguaxes baseadas na sensibilidade e na imaxinación. Como produto da sensibilidade

9 CASTÓN BOYER, Pedro, "La religiosidad tradicional en Andalucía. Una aproximación sociológica", en CASTÓN BOYER y otros, *La religión en Andalucía. Aproximación a la religiosidad popular*. Sevilla: Edt. Andaluzes Unidos, 1985, páx. 101.

10 CHRISTIAN Jr., William A., *Religiosidad local en la España de Felipe II*, Madrid: Nerea, 1991.páx. 11.

11 ARREGUI, Gurutze, MANTEROLA, Ander, "Religiosidad popular", en AGUIRRE, Ángel (dir.), *Diccionario temático de Antropología*, Barcelona: Boixaneu, 1993, páx. 532.

proxectámonos de cara a algo singular, concreto e tanxible, reflectido nas imaxes e símbolos de entidades divinas. Como produto da imaxinación proliferan as narracións e lendas, que son instrumentos de transmisión oral de diferentes eventos relixiosos¹². Estes novos modos de percepción do sagrado están máis próximos ao corazón que ao entendemento. En consecuencia, a relixiosidade popular aparece máis como a expresión daqueles que senten e ven, que daqueles que saben e coñecen. Así mesmo, este fenómeno relixioso amosa un claro compoñente pragmático en canto que se fundamenta nun mutuo intercambio de favores.

Unha das manifestacións básicas da relixiosidade popular encontrámola nos santuarios. O santuario é un espazo de culto representado por unha ermida, capela ou igrexa parroquial. A el acoden devotos da propia parroquia, na que se empraza o recinto sacro e, tamén, doutras comunidades máis ou menos distantes segundo o grao de influencia que exerza o lugar sacro en relación aos prodixios ou curacións, que lle adxudicaron a súa imaxe de devoción ao longo da súa historia. Estes contribuíron a fomentar e dar solidez a súa devoción. "El Santuario es un lugar de culto que atrae romeros en ámbito superior al local"¹³. Cando os romeiros non pertencen á parroquia o máis habitual é que veñan o día ou días propios da festividade da entidade sacra, simbolizada por algunha advocación de Cristo, de María ou dalgún santo-a. "El santuario es un templo en el que se venera la imagen o una reliquia de la Divinidad, de la Virgen o de un santo de especial devoción"¹⁴. Estes adoitan acudir ben dun xeito individual ou colectivo para pregar á divindade a súa mediación ante unha serie de rogativas de índole material (sandar, obter boas colleitas, rogo polos recen nados...) e, algunhas -ás menos- de carácter espiritual; tamén, veñen para cumprir coas promesas ofrecidas, logo de que a entidade sacra lles outorgase as peticións requiridas. "Los santuarios son percibidos

como espacios sagrados, de los cuales irradia la salud material o espiritual, y a los que se acude de forma individual o colectiva"¹⁵.

Os santuarios marianos do municipio do Saviñao

I. SANTUARIO DA VIRXE DOS MILAGRES

1. Localización do recinto sagrado

O santuario dos Milagros está situado no lugar de Aiaz, pertencente á parroquia de Ousende, concello do Saviñao, provincia de Lugo. A nivel eclesíástico este recinto sacro forma parte da freguesía de Santa María de Ousende, arciprestado do Saviñao e diocese de Lugo. Ao igual que outras freguesías limítrofes, Ousende pertenceu ao territorio xurisdiccional de A Pobra de Brollón, unha das poucas terras de reguengo que existían na demarcación provincial lucense. Nun documento da catedral de Lugo, con data 18 de maio de 1222, lese "Santa María de Ousindi". Así mesmo, no ano 1231, Fernando III confirma as posesións do mosteiro de Santa María de Meira nas que se cita o monte de Aiaz, un dos lugares da freguesía, que dista 8 km. da capital municipal, que é Escairón.

Coordenadas U.T.M.: X: 616. 251 Y: 4.721.240

É mester destacar varias referencias sobre este santuario:

"OUSENDE. Es la capilla del lugar de Ayaz, punto de cita de gran cantidad de gentes de la zona alta del Saviñao, que el primer domingo de junio, rinden piadoso homenaje a la imagen de Nuestra Señora de los Milagros"¹⁶.

12 BASURKO, Xavier, "Los santuarios hoy: claves de interpretación teológica-pastoral", en *Santuarios del P. Vasco y Religiosidad popular*, II Semana de Estudios de Hª Eclesiástica del País Vasco, Vitoria, 1982, páx. 307.

13 CEBRIÁN FRANCO, Juan José, *Santuarios de Galicia (Diócesis de Santiago de Compostela)*, Santiago, 1982, páx. 6.

14 MARIÑO FERRO, Xosé Ramón, *Las Romerías / Peregrinaciones y sus símbolos*, Vigo: Ed. Xerais, 1987, páx. 13.

15 PRAT I CARÓS, Joan, "Los Santuarios Marianos en Cataluña: una aproximación desde la etnografía", en *La Religiosidad Popular. III. Hermandades. Romerías. Santuarios*, Barcelona: Anthropos, 1989, páx. 227.

16 "Santuarios de la Diócesis de Lugo", www.diocesisdelugo.org. 7-XII-2012.

“OUSENDE, Santa María. Ermita de Nuestra Señora de los Milagros de Aiaz. Saviñao. Lugo. 1º domingo de junio”¹⁷.

2. Piedade popular

O primeiro domingo e luns de xuño conmemórase a festividade dos Milagros. Acoden romeiros de diferentes parroquias do concello do Saviñao e, tamén, de concellos limítrofes como Bóveda, Monforte e Pantón.

Consonte é habitual, ao recinto sagrado acoden moitos devotos para pregarlle á Virxe a concesión dalgunha petición ou como agradecemento por un favor recibido. Entre as peticións máis relevantes están as doenzas humanas de distinta índole e os problemas de carácter familiar e social. Ás veces, os pedimentos adoitan levarse a cabo por fieis que non poden acudir ao santuario por motivos de saúde. Antano, a comunidade de Aiaz, cando había moita seca, suplicaballe á Virxe para que houbera chuvia.

2.1. Rituais romeiros e ofrendas.

Ritual procesional. Santuario de Aiaz.

¹⁷ CEBRIÁN FRANCO, Juan José, *María en los Pueblos de España. Guía para visitar los Santuarios Marianos de Galicia*, Madrid: Ed. Encuentro, 1989, páxs. 196-197.

As peticións dos fieis supoñen unha actitude de submisión á Virxe, que é considerada como unha importante mediadora perante Deus mais tamén como unha entidade que ten poder propio. Para expresar este sometemento ao poder sacro, os ofrecidos cumpren cunha serie de promesas que poden realizarse, indistintamente, denantes ou despois da concesión do pedimento. Para iso, os devotos adoitan tomar parte en diferentes rituais e ofrendas que describo a continuación:

Nove días denantes da festividade celébrase ao atardecer unha novena na honra da advocación mariana, consistente no rezo diario do Santo Rosario, na celebración dunha misa con predicación, para rematar coas pregarías de cada día e as xerais, así como o rogo dos fieis asistentes ao ritual.

No que atinxe aos rituais e prácticas penitenciais, un costume aínda vixente é o de vir andando dende o lugar de orixe, tanto dende diferentes lugares do Saviñao como doutros concellos limítrofes -Bovéda, Monforte-. Camiñar é a forma máis sinxela de purificación e mortificación corporal. O carácter penitencial da romaxe está ligado ao esforzo que debe realizar o ofrecido para chegar á meta romeira, acumulando así méritos que propician ao ente sacro. Unha vez no santuario os fieis participan nalgunha das misas oficiadas ao longo da mañá e primeiras horas da tarde. No ano 2013, o primeiro domingo de xuño o párroco oficiou misas ás 10, 11, 15, 12, e 13,30 horas. O resto do ano a capela úsase para celebrar os rituais funerarios das persoas que viven neste lugar, xa que conta con cemiterio propio. Tamén, o crego da parroquia oficia misas ofrecidas polos fieis a advocación mariana.

Ademais da participación na liturxia oficial, os ofrecidos levan a cabo diversos rituais populares. Un deles é o de circunvalar o templo unha ou varias veces -sempre número impar- de pé, descalzos ou calzados.

Tamén realizan o ritual de “andar novenas” consistente en dar nove voltas de pé -descalzos ou calzados- arredor da imaxe da Virxe, que está colocada enriba dun pequeno carro enfeitado con moitas flores. Así mesmo, hai devotos que tocan o manto da advocación mariana cos seus panos e mans e, logo, pásanos por diversas partes do corpo cunha finalidade protectora e sandadora.

Rematada a misa maior, que se celebra ás 13,30 horas, os romeiros participan na procesión, que percorre o perímetro do santuario. A orde da mesma é a seguinte: a cruz parroquial e un estandarte, levados por fregueses da parroquia; a imaxe da Virxe dos Milagres nun pequeno carro enfeitado, tirado por dous devotos; a imaxe do San Antón de Padua, a imaxe do San Xosé e a imaxe da Virxe das Dores. As imaxes do San Antón e do San Xosé, eran portadas en andas por homes da freguesía de maneira preferente, mentres que a da Virxe das Dores o era por mulleres; logo, os cregos concelebrantes e os fieis en xeral sen distinción de idade ou sexo; finalmente, algúns membros dunha orquestra tocando unha marcha procesional.

Como compensación polos favores recibidos, ou como ofrenda propiciatoria, os romeiros depositan nunha boeta unha esmola en metálico no intre de realizar o ritual de "andar novenas". Tamén, ofrendan "velóns" -cirios pequenos-, que permanecen acesos no lado esquerdo do presbiterio. Velas pequenas, que se acenden automaticamente nun lampadario. Ramos de flores, que contribúen á ornamentación da advocación mariana. E, tamén, misas de ofrenda, que o párroco oficia na capela ao longo do ano. No ano 2013, houbo unha ofrenda de 50 misas en ambos os dous días de festividade, sendo o prezo de cada misa a 10 euros.

Noutrora poxábase a colocación da imaxe da Virxe enriba do carro, así como o toque das campás no intre da procesión. Díciase: "que alonxaba de todo mal ao que as tocaba".

Ao rematar os oficios relixiosos, moitos fregueses participan do momento de lecer e percorren cos seus amigos e familiares máis achegados os diferentes postos de venda ambulantes; toman algunha bebida nalgún bar do feiral e finalmente, van xantar cos seus invitados. Á noite, participan da verbena, ben bailando ou reparando como tocan as diferentes orquestras.

II. SANTUARIO DA VIRXE DOS REMEDIOS

1. Situación e reseña artística

O santuario é unha igrexa parroquial, que se encontra no lugar de Diomondi, parroquia do mesmo nome, concello do Saviñao, provincia de Lugo. En canto á administración eclesiástica, pertence á freguesía de San Paio de Diomondi, arceprelado do Saviñao, e diocese de Lugo.

Coordenadas U.T.M.: X: 605.669 Y: 4.716.596

As primeiras fontes documentais fan alusión ao século VIII, cando o bispo Odoario dominou este territorio, chegándose a dicir que pasou os últimos anos da súa vida no mesmo.

A igrexa parroquial de San Paio de Diomondi foi nos seus inicios o templo dun antigo mosteiro beneditino do século X. Este mosteiro foi beneficiado con privilexios e doazóns por parte dos reis Fernando II e Alfonso IX, sendo ratificados por algúns papas como Alexandro III. Co paso dos anos este cenobio pasa a ser de dominio real ata que a finais do primeiro terzo do século XIII foi restituído ao bispado de Lugo polo rei Fernando III.

A súa construción actual data moi probablemente dos séculos XII e XIII, moi vinculada ao románico compostelán e cunha importante relación coa igrexa de San Estebo de Rivas de Miño. A nivel arquitectónico, neste recinto sacro imos distinguir catro elementos xerais: A fachada. Os muros laterais. A nave. E a ábsida.

1. A fachada

Dende unha óptica ornamental, esta amosa tres arcos: dous, laterais, que son cegos e de descarga e o central, abucinado, que é onde se encontra a porta principal. Esta mostra catro arquivoltas con molduras de baquetón e escocias con bólas, que se apoian nunhas columnas monolíticas de mármore; os seus capiteis presentan unha decoración simétrica pareada a base de aves, cuadrúpedes, centauros...; así mesmo, as ménsulas da porta están enfeitadas con dúas cabezas de cánidos, probablemente lobos; estas son o sostén dun tímpano liso no que hai un epígrafe, que nos sinala a data de 1170. A fachada ou frontis remata nunha espadana antiga, de dous vans¹⁸.

2. Os muros laterais

As paredes laterais do santuario mostran dúas portas: a Norte, perceptible só dende o interior da nave, mostra unha ornamentación de billetado e dúas cabezas de cánidos nas ménsulas; a Sur, tamén decorada con billetes na súa parte interior, presenta no exterior un tímpano cunha dobre ringleira de arquillos cegos e dous bois nas ménsulas. Ademais, na parede sur hai cinco tramos, resultado dos cinco contrafortes existentes; neles, ábrese pequenas fiestras, enmarcadas por arquivoltas cun baquetón e unha escocia con bólas, que se apoian en lixeiras columnas, que amosan capiteis de índole vexetal. Ademais, todo o muro está percorrido por unha imposta axadrezada.

3. A nave

No interior hai cinco treitos, separados por columnas pegadas á parede, que sosteñen arcos apuntados, que a súa vez serven de sostén ao teito de madeira, que amosa a nave. En cada un destes treitos (espazos) hai unha imposta de billetes, que marcan o inicio de cada unha das fiestras, que iluminan a nave. Por outra banda, a ambos os dous lados da nave cómpre distinguir dous retablos neoclásicos, do século XIX: o do lado esquerdo mostra unha escultura de media talla da Asunción, e outra completa do San Antón de Padua. Ademais, hai anos houbo un retablo maior, que se quitou para mellorar a visión da ábsida interior.

4. A ábsida

Está formada por un tramo recto e unha cabeceira semicircular, separadas por un arco faixón sobre columnas pegadas con capiteis vexetais; amosa na cuberta unha bóveda de canón e cuarto de esfera. A cabeceira presenta tres fiestras que se corresponden cos tres tramos nos que se divide externamente o tambor, que están separados por semicolumnas. A parte superior da ábsida exterior amosa uns canecillos de carácter xeométrico.

5. A sancristía

Mostra unha cuberta de madeira a tres augas. No seu interior gardábase unha cruz parroquial de prata do século XVIII e, tamén, varios cálices de prata dos séculos XVIII e XIX.

Con respecto aos materiais de construción, os muros da igrexa son de perpiaño, dispostos en fiadas horizontais. Pola contra, o pavimento é de cantería, máis ou menos labrado.

18 BAENA YERÓN, Carmen, "Diomondi", en www.arquivoltas.com.

Finalmente, consérvase o Palacio de Diomondi, unido á igrexa parroquial polo flanco norte. Este foi construído entre os séculos XIII e XIV, e constitúe un dos poucos exemplos de arquitectura civil, existente na provincia de Lugo¹⁹.

2. Devoción popular

Os días 22 e 23 de agosto conmemórase a festividade da Virxe dos Remedios. Acoden devotos de parroquias do Saviñao e de concellos limítrofes como Bóveda, Monforte, Pantón, etc. Os pedimentos máis usuais adoitan facerse por doenzas humanas. No obstante, os devotos tamén formulan rogativas fronte á crise da propia facenda ou por problemas de índole familiar e social. Ás veces, os pedimentos adoitan levarse a cabo por fieis que non poden acudir ao santuario por saúde.

Os ofertantes levan a cabo habitualmente a promesa logo de acadar as diferentes peticións. Trátase duns cumprimento "a posteriori", que recibe o nome de ofrenda condicionada ou petición condicional. Tamén hai fieis que acoden todos os anos por algunha rogativa concedida noutrora pola entidade sacra. A este tipo de promesa dásele o nome de "ofrenda de acción de grazas".

2.1. Rituais romeiros e ofrendas

As peticións dos fieis supoñen unha actitude de submisión á imaxe mariana. Polo tanto, os ofrecidos levan a cabo unha serie de rituais, que teñen como finalidade impetrar a axuda da advocación mariana ou agradecer o favor xa recibido. Así, aínda que en ambas as dúas datas a maioría dos romeiros acoden en coches privados e públicos, hainos tamén que veñen andando dende o seu lugar de orixe. Ao chegar ao centro sagrado oen unha das misas, que se ofician pola mañá, ao mediodía, ou a primeira hora da tarde, momento no se que se concelebra a misa solemne,

que o día 22 foi presidida polo vicario da diocese de Lugo e outros dous cregos de freguesías limítrofes. No ano 2013, tanto o día 22 como o 23 de Agosto oficiáronse misas ás 10, 11, 12, e 13 horas.

Ao rematar a misa maior sae a procesión, que percorre o campo da festa para retornar de novo ao recinto sacro. Diante da procesión vai o pendón parroquial, levado por unha freguesa da parroquia; logo, a cruz parroquial, portada por un devoto da parroquia; a continuación, o estandarte parroquial, levado por un fregués da comunidade; despois, a imaxe de San Paio, patrón da parroquia, levada por dous homes e dúas mulleres da freguesía; de seguida, as advocacións marianas de Fátima e a Inmaculada, portadas por mulleres da parroquia; logo, a advocación mariana dos Remedios nun pequeno carro, ornamentado con flores, que é levado por dous devotos e acompañado por outros preferentemente mulleres, portando nas súas mans "velóns" acesos; e, como remate, os cregos concelebrantes e bastantes fieis mesturados sen distinción de idade e sexo.

Ritual procesional. Santuario de Diomondi

¹⁹ RIELO CARBALLO, Nicanor, *Inventario Artístico de Lugo e provincia*, Madrid, M.E.C., Dirección General del Patrimonio Artístico y Cultural, T. II., 1975, páxs. 293-294.

Ademais da participación na liturxia oficial, os ofrecidos levan a cabo diversos rituais populares. Un deles é o ritual de “andar novenas” consistente en dar nove voltas de pé arredor da imaxe da Virxe, que está colocada enriba dun pequeno carro enfeitado con flores. Así mesmo, hai devotos que tocan o manto da advocación mariana cos seus panos e mans e, logo, pásanos por diversas partes do corpo cunha finalidade protectora e sandadora.

Así mesmo, como compensación polos favores recibidos, ou como ofrenda propiciatoria, os romeiros realizan as seguintes ofrendas (ano 2013):

Achegan “velóns” -cirios pequenos-, que colocan acesos no interior do santuario; estes son vendidos polo párroco no interior da sancristía a un euro. Tamén, acenden as lámpadas, que hai colocadas en tres lampadarios. En ambos os dous días os devotos acenden máis de 200 lámpadas, e uns 150 “velóns”.

Ofrenda de “velóns” e veliñas. Diomondi.

Deixan esmola en metálico nas boetas, que hai no templo, e no transcurso das misas. Ofrecen misas; en ambos os dous días hai unha oferta de 40 misas, que teñen un prezo cadanseu de 7 euros. Tamén, traen algúns ramos de flores, que adoitan colocar no carro da Virxe.

Ao rematar os oficios relixiosos, celébrase unha romaxe campestre na que o eixo fundamental xira en torno aos xantares, que se levan a cabo nun souto preto do feiral, por parte de romeiros procedentes preferentemente de Escairón e Monforte.

III. SANTUARIO DA VIRXE DE GUADALUPE

1. Situación

1.1. P. Civil. Monte da Capela. Parroquia de San Vitorio de Ribas de Miño. Concello lucense do Saviñao.

1.2. P. Eclesiástico. Freguesía de San Vitorio de Ribas de Miño. Arciprestado do Saviñao. Diocese de Lugo.

Coordenadas U.T.M.: X: 604.997 Y: 4.723.939.

Sobre este santuario cómpre distinguir algunhas referencias:

SANTUARIO DA VIRXE DE GUADALUPE, “RIVAS DE MIÑO. San Vitorio. Ermita de Nuestra Señora de Guadalupe. Saviñao. Lugo. 25 de marzo y 8 de septiembre. Espacioso templo neoclásico situado en paraje espléndido desde donde se domina gran parte de la tierra chantadina”²⁰.

²⁰ CEBRIÁN FRANCO, Juan José, *María en los Pueblos de España. Guía para visitar los Santuarios Marianos de Galicia*, Madrid: Ed. Encuentro, 1989, páxs. 196-197.

“RIVAS DE MIÑO. San Victorio. La ermita de Nuestra Señora de Guadalupe, templo espacioso de corte neoclásico, situada en un lugar destacado en donde comienzan los bancales de la profunda ribera del Miño, atrae las miradas y la devoción de los fieles de un gran cortorno de la comarca chantadina de donde es visible. Celébranse sus fiestas el 25 de marzo y domingo más próximo al 8 de septiembre”²¹.

2. Reseña artística do santuario.

Trátase dun relevante santuario, que foi erixido polo abade de San Vitorio, Pedro Losada Pardo de Soutomaior, cando dirixía a diocese de Lugo Francisco Armanyá i Font. A súa construción iniciouse no alto do monte de A Capela o 12 de Xullo de 1775.

Dende unha óptica arquitectónica é un edificio de planta de cruz latina, que mostra os seguintes elementos:

Unha soa nave rectangular.

Un cruceiro cunha cúpula cuberta sobre pechinas e catro arcos torais nos brazos, que amosa dúas capela laterais nos seus flancos.

Unha capela maior na cabeceira, que é recta no exterior e poligonal no interior, e que está cuberta cunha bóveda de canón; esta conserva restos de pinturas murais.

Ademais, a fachada principal presenta unha portada moi sinxela, de arco alintelado, sobre a que se sitúa unha cornixa, que serve de apoio a un tímpano; este está rexido polo relevo dunha Piedade. Por riba da portada ábrese un óculo, que fai posible que o coro estea ben iluminado. Así mesmo, cómpre distinguir na fachada dúas torres, de escaso desenvolvemento, e unha balconada entre as mesmas, que adoitaba usarse o día da romaxe para a concelebración da misa solemne, cando había moitos devotos.

Por outra banda, dende unha óptica ornamental é mester sinalar no interior do recinto sacro tres retablos: un, maior; e dous, laterais. O retablo maior, do segundo terzo do século XVIII, perdeu parte da súa policromía orixinal mais é onde aínda encontramos as esculturas de San Xoán, da Nosa Sra. de Guadalupe e de San Pedro. O retablo lateral dereito, de finais do século XVIII, amosa unha escultura do San Antón Abade. O retablo lateral esquerdo, de influencia rococó, mostra as esculturas de San Buenaventura e dunha Inmaculada. Tanto a estrutura dos retablos como a súa decoración teñen certa influencia dos santuarios mexicanos do século XVIII²².

A nivel construtivo, a capela esta realizada con cachotería de granito, empregando a cantería máis labrada para as portadas e os vans.

Finalmente, é mester sinalar que debido ao estado precario que amosa a capela, a deputada nacionalista Olalla Rodil expuxo na comisión de Cultura do Parlamento de Galicia a súa preocupación polo cuidado deste ben patrimonial malia formar parte do BIC (Ben de Interese Cultural). O P.P. -responsable do goberno da Xunta- respondeulle que a Xunta ten previsto actuar sobre o patrimonio incluído no BIC en función dunha orde de prioridades²³.

3. Piedade popular.

A festividade da Virxe conmemórase o sábado e o domingo máis próximos ao 8 de setembro. Hai anos a súa conmemoración festiva levábase a cabo o 8 e 9 de setembro e, tamén, o 25 de marzo. Nesta última data os romeiros adoitaban traer ofrenda en especie -produtos do cocho preferentemente-, que un fregués da parroquia poxaba o domingo de Resurrección, logo dos oficios relixiosos. Así mesmo, neste recinto sacro celebrábase no mes de Outono a festividade da Virxe do Rosario.

22 RIELO CARBALLO, *Nicanor, Inventario Artístico de Lugo e provincia*, Madrid: Ministerio de Cultura. Dirección General de Bellas Artes y Archivos, 1983, páxs. 375-376.

23 DÍAZ, L., “Estado precario da Capela de Guadalupe”, *La Voz de Galicia. Monforte*, 18-1-2019.

21 “Santuarios de la Diócesis de Lugo”, www.diocesisdelugo.org, 7-XII-2012.

A este espazo sacro acoden devotos de distintas parroquias do concello do Saviñao e, tamén, doutras comunidades pertencentes aos concellos limítrofes de Taboada, Chantada, e Bóveda.

3.1. Peticións, rituais e ofrendas.

Os pedimentos máis usuais adoitan facerse por doenzas humanas e por boas colleitas na Ribeira. Tamén, por outros problemas de índole familiar e social. Polo tanto, os devotos interceden ante á Virxe, cumprindo cunha serie de rituais e ofrendas.

Así, hai fieis que aínda veñen andando dende o seu lugar de orixe, que acostuma ser de parroquias do Saviñao e, tamén, doutras comunidades próximas ao recinto sacro mais xa pertencentes aos concellos de Taboada e Chantada. Camiñar é a forma máis sinxela de purificación e mortificación corporal. Unha vez no recinto sacro os devotos oen unha das dúas misas, que se oficia no transcurso da mañá e primeiras horas da tarde. Ao rematar a misa solemne, que se oficia as 13,30 horas, os fieis participan na procesión, que leva a cabo o ritual de circunvalación en torno a unha cruz, situada preto do santuario. Logo, percorre o perímetro do recinto sacro. A procesión reviste a seguinte estrutura en canto aos seus elementos:

A cruz parroquial e un pendón, levados por fregueses da comunidade parroquial. Logo, as imaxes do Neno Xesús, de San Antón, de San Xoán, de San Vitorio, da Virxe do Rosario, levadas en andas por fieis da comunidade parroquial. A continuación, a imaxe mariana de Guadalupe nun pequeno carro enfeitado, que leva un neno sentado e que é impulsado por dous devotos. Rematando o cortexo procesional, vai o crego oficiante; algúns músicos tocando unha marcha procesional e un bo número de devotos colocados sen distinción de idade e sexo.

Por outra banda, no interior do santuario, hai devotos -preferentemente mulleres- que bican e tocan o manto da Virxe cunha finalidade profiláctica e sandadora denantes da celebración da misa solemne ou logo. Ademais, hai fieis que, como ofrenda propiciatoria, aportan unha esmola en metálico, ramos de flores e algunha misa. Tamén, os mantos que levou a Virxe na

procesión ao longo dos anos, adoitaban ser ofrenda de fieis da comunidade parroquial. Así, no ano 2016, esta advocación mariana tiña dous mantos: un vermello e outro azul de doazóns de devotos, cos que saíu na procesión en ambos os dous días de festividade. Así mesmo, esta imaxe mariana soía saír na procesión cos pendentes e medallas, produto das doazóns de devotos no transcurso dos anos.

Os devotos ouvindo a misa solemne. Guadalupe

Ritual procesional. Guadalupe

Ritual de contacto. Guadalupe

Ofrenda de "velóns". Guadalupe.

Noutrora, levouse a cabo unha danza na honra da Virxe de Guadalupe. Nos seus inicios houbo catro parellas de danzantes, quedando logo tres, que se adicaban a facer "as venias" á Virxe²⁴, a realizar "repasos" por toda a procesión²⁵ e, finalmente, "volteretas" en torno a imaxe de devoción²⁶. Os danzantes levaban nas súas mans unhas castañolas, que era un instrumento de percusión, composto de dúas pezas cóncavas de madeira en forma de cuncha; estas estaban ligadas cun cordel aos dedos, que as facían bater unhas contra outras. A vestimenta era moi semellante á dos danzantes da Cervela (O Incio), resaltando unhas mantillas de diversas cores, que levaban colocadas sobre os ombros²⁷. Aínda que este ritual, como dixemos, hai anos que non se celebra, con todo as persoas de máis idade da parroquia lembran os nomes dalgúns danzantes como Manuel Gacio Carrasco, Xesús do Vallecas, Manuel López do Vallecas, Pablo do Rosende, Alfredo do Xaquín, etc.

Na actualidade a única danza que sobrevive no percorrido procesional na provincia de Lugo, é a da Cervela (O Incio).

24 BLANCO PRADO, José Manuel, *Exvotos e Rituais nos Santuarios Lucenses*, Lugo: Deputación Provincial, 1996, páx. 110. "As venias á Virxe de Guadalupe, que se facían en parellas e os catros xuntos, dúas ou tres veces cara adiante e outras tantas cara atrás".

25 BLANCO PRADO, José Manuel, *Exvotos e Rituais nos Santuarios Lucenses*, Lugo: Deputación Provincial, 1996, páx. 110. "Os repasos que se dan a toda a procesión dun xeito normal, é dicir, dous danzantes por cada lado, cruzándose despois de cada imaxe, tanto ao baixar como ao subir".

26 BLANCO PRADO, José Manuel, *Exvotos e Rituais nos Santuarios Lucenses*, Lugo: Deputación Provincial, 1996, páx. 110. "As volteretas ou corros", que teñen lugar arredor da Virxe".

27 BLANCO PRADO, José Manuel, *Exvotos e Rituais nos Santuarios Lucenses*, Lugo: Deputación Provincial, 1996, páx. 110.

Dimensión profana da romería. Guadalupe

IV. SANTUARIO DA NOSA SRA. DAS DORES

1. Localización

1.1. P. Eclesiástico. Freguesia de O Salvador de Vilasante. Arciprestado do Saviñao. Diocese de Lugo.

1.2. P. Civil. Lugar de Vilasante. Parroquia de O Salvador de Vilasante. Concello do Saviñao

Coordenadas U.T.M.: X: 612.290 Y: 4.715.374

A este santuario fanse varias alusións: "ESCAIRÓN. Se venera una imaxe de Nuestra Señora de los Dolores en la antigua iglesia parroquial de El Salvador de Villasante, que es la de la villa de Escairón, capitalidad del municipio do Saviñao. Mucha concurrencia de fieles de la comarca en la 3ª dominica de septiembre"²⁸.

"VILASANTE, San Salvador. Nuestra Señora de los Dolores. Saviñao. Lugo. 3º domingo de septiembre"²⁹.

28 "Santuarios de la Diócesis de Lugo", www.diocesisdelugo.org, 7-XII-2012.

29 CEBRIÁN FRANCO, Juan José, *María en los Pueblos de España*. Guía para visitar los Santuarios Marianos de Galicia, Madrid: Ed. Encuentro, 1989, páxs. 196-197.

2. Trazos artísticos do santuario

Ao falar do Santuario das Dores do Saviñao, o máis habitual é que fagamos alusión ao recinto sacro, que está situado no lugar de Vilasante e preto da vila de Escairón, que é a capitalidade do concello do Saviñao. Non obstante, nesta vila o arquitecto D. Efrén García Fernández construíu unha igrexa nova, dedicada tamén á Virxe das Dores, na que se conmemora a súa festividade a primeira semana de Agosto. No ano 2019, esta advocación mariana saíu en procesión nunha zodiaca e percorreu o río Miño, dende Belesar ata a praia da Cova. O impulsor deste evento foi o párroco de Escairón, Carlos Eduardo Salazar.

Con respecto ao santuario que nos ocupa, pasou ao longo dos anos por relevantes reformas, que fixeron posible que fora perdendo as súas peculiaridades. Con todo, o recinto sacro consta na actualidade dunha soa nave rectangular, e a súa cuberta -a dúas augas- é de madeira no interior e de tella ao exterior. Ademais, posúe un retablo do último terzo do século XVII, pegado ao muro dereito, que amosa columnas entorchadas con estrías, tres fornelas no piso principal e unha no ático cun frontón partido por dous lóbulos. Hai un epígrafe no que se le o seguinte:

"Pintose siendo cura D. Francisco Prieto / Año de 1862 por José Fernández Sánchez"

O frontal é do século XIX. Hai unha escultura, do século XII, que fai referencia a San Antón de Padua. Así mesmo, ata hai poucos anos gardábase no interior do templo unha cruz parroquial de prata do século XIX, dous cálices e, tamén, dous ciriais do mesmo material³⁰.

30 RIELO CARBALLO, Nicanor, *Inventario Artístico de Lugo y su Provincia*, Madrid: M.E.C. Dirección General del Patrimonio Artístico y Cultural, 1975, páxs. 329-330.

3. Devoción popular

Estandarte. As Dores de Vilasante

Ritual procesional. As Dores de Vilasante

Antano a festividade celebrábase o 15 de setembro. Na actualidade conmemórase o terceiro sábado e domingo do devandito mes. Hai anos viñan devotos non só de diferentes comunidades do Saviño, senón tamén doutras de concellos limítrofes como Pantón, Monforte de Lemos, Chantada, Bóveda e O Incio. Hoxe a maioría dos fieis proceden dalgunhas parroquias do Saviño e uns poucos das Terras de Lemos.

Os pedimentos máis usuais acostuman facerse por doenzas humanas e por problemas de carácter familiar e social. Hai anos adoitaban vir algunhas mulleres embarazadas para ter fillos sans e non padecer durante o parto; tamén, acudían algúns doentes crónicos e desafiuzados. Os ofertantes levan a cabo habitualmente a promesas logo de acadar as diferentes petición. Trátase dun cumprimento “a posteriori”. Non obstante, tamén hai fieis que acoden todos os anos por algún pedimento concedido noutra pola entidade sacra.

3.1. Rituais e ofrendas

Os ofrecidos realizan unha serie de rituais e ofrendas, que teñen como finalidade pregar a axuda da advocación mariana ou agradecer o favor xa recibido.

En canto aos rituais, nove días antes da festividade celébrase ás oito da mañá unha novena na honra da advocación mariana das Dores na igrexa parroquial de Vilasante. Lévanse a cabo os seguintes actos: rezo do Santo Rosario; celebración dunha misa con predicación; pregarías propias de cada día e xerais; como remate, o rogo dos fieis asistentes ao ritual. Logo, as oito da tarde realízase outra novena na igrexa de Escairón, capital do municipio, cos mesmo oficios relixiosos. A este ritual acoden moitos fieis da parroquia, doutras comunidades limítrofes e, tamén, de Escairón. A razón deste feito radica en que, ao ser unha festividade que se conmemora unha vez ao ano, desperta interese a solemnidade con que se realizan os seus actos. Con respecto á práctica penitencial, aínda que en ambas as dúas datas a maioría dos devotos acoden en coches privados, hainos tamén que veñen camiñando dende o seu lugar de orixe. Deste xeito coa purificación e mortificación corporal

pretenden acumular méritos, que propicien á entidade sacra. Os fieis, ao chegar ao centro sacro, oen algunha das misas, que se ofician no transcurso da mañá e primeiras horas da tarde. No ano 2019, tanto o sábado como o domingo o párroco oficiou misas as 10, 11, e 13 horas. Ademais, os devotos aproveitan a súa estancia no interior do santuario para bicar e tocar o manto da imaxe mariana cunha finalidade profiláctica e curativa; este ritual tamén se leva a cabo no transcurso da procesión. Ao rematar a misa solemne, sae a procesión, que vai ata un cruceiro, situado preto do santuario circundándoo e retornando logo ao seu punto de partida. Diante da procesión vai a cruz parroquial e un estandarte mariano, portados por fregueses da comunidade. Logo, as imaxes do Neno Xesús; do San Antón; da Santa Lucía; de San Xosé, portadas en andas por fregueses de Escairón e da comunidade parroquial. A continuación, a advocación mariana das Dores, levada tamén en andas por catro devotos ofrecidos. Rematando o cortexo, vai o crego oficiante e os devotos colocados sen distinción de idade e sexo. Hai anos a imaxe mariana das Dores era levada nun carro, tirado por dous devotos, previo pago dunha esmola. Logo, pasou a ser levada en andas por fregueses ofrecidos, que pagaban un estipendio e ían vestidos con hábitos negros. Ademais, antano había devotos, que pasaban baixo as andas da imaxe mariana. Así mesmo, os fieis como compensación polos favores recibidos ou como ofrenda propiciatoria realizan as seguintes ofrendas:

Achegan “velóns” -cirios pequenos- que colocan acesos ao carón do altar. Tamén, aportan unha esmola en metálico nas boetas, que hai no santuario e no transcurso das misas. Hai anos había ofrecidos, que prendían billetes no manto da Virxe. Tamén, algúns traían figuras de cera, que representaban ao corpo humano.

Ofrenda de “velóns”: As Dores de Vilasante

Devota bicando o manto da Virxe. As Dores de Vilasante.

Consideracións antropolóxicas sobre os santuarios mencionados

Os santuarios non só manifestan a vivencia da identidade da comunidade na que se localizan, senón tamén o sentido de apertura, que lles dá a devoción, que senten os devotos doutras comunidades parroquiais polas súas imaxes de devoción. Este nivel de asistencia débese á súa, que tiveron estes recintos sacros, debido aos portentos, que se foron difundindo entre os romeiros. Sen milagres non hai posibilidade de crear devoción. O milagre pode chegar a ser a concreción positiva dun acto de fe polo que se vincula ao beneficiario dunha gracia cunha imaxe de devoción³¹. Pois ben, estes feitos transcendentais son a manifestación do poder das diferentes imaxes de devoción, que actúan -segundo unha óptica oficialista- como mediadoras ante Deus, chegando a posuír todo o seu poder sobrenatural. Non obstante, dende unha óptica popular estas imaxes de culto non actúan como intermediarias ante Deus, senón que teñen un poder inherente ao seu ser, é dicir que son entidades sacras cun poder propio. Agora ben, dende ambas as dúas ópticas as imaxes son as que gozan de gracia, virtude e favor. De aí que os romeiros teñan coas entidades sacras un importante código comunicativo, baseado en signos lingüísticos e corporais, destinado a acadar a súa protección e indulxencia así como o agradecemento por un favor outorgado. Esta graza sacra está, como sucede con toda a relixiosidade popular, suxeita a un intercambio baseado no principio de “dou para que me deas”.

A procesión circunvala o cruceiro. As Dores de Vilasante

Por iso os devotos realizan unha serie de promesas. Algunhas de carácter oficialista, como oír misa, participar na procesión e aportar unha esmola en metálico. Outras, pola contra, de raíz popular, como calquera ritual de contacto coas diferentes advocacións marianas; o ritual de circunvalación interior ó redor da imaxe de devoción, que se leva a cabo nos santuarios de Aiaz e Diomondi, e que recibe o nome de “andar novenas” e a doazón dalgúns “velóns”³², que os devotos adoitan poñer acesos ao carón das imaxes de devoción.

31 MUÑOZ FERNÁNDEZ, Ángela, “El milagro como testimonio histórico. Propuesta de una metodología para el estudio de la religiosidad popular”, en *La Religiosidad Popular. I Antropología e Historia*, Barcelona: Anthropos, 1989, páxs. 164-186.

32 Son cirios pequenos e grosos, preferentemente de cor vermella.

Unha devota pasa a man polo vestido da imaxe mariana das Dores

Por outra banda, cómpre sinalar que a dimensión sacra transmítese ao exterior mediante a procesión colectiva, logo da misa solemne, que proporciona unha enerxía positiva a todos os seres, que se encontran no seu percorrido. Con respecto ás imaxes de devoción, que saen na procesión, cómpre distinguir que as imaxes reitoras dos Santuarios dos Milagres de Aiaz, dos Remedios de Diomondi e da Guadalupe de San Vitorio, son sacadas en procesión nun carro enfeitado de flores, tirado por dous devotos das correspondentes freguesías, que adoitan aportar previamente unha esmola ao crego encargado do recinto sacro. Este costume levábase a cabo noutros santuarios da comarca, como o Santuario do San Mateo (A Parte) (Monforte) e o Santuario da Virxe dos Remedios de San Estevo de Espasantes (Pantón). Esta tradición provén de finais do século XIX ou principios do XX. Así, sabemos que o Sr. Franjo de Monforte

de Lemos realizou algúns destes carros a comezos do século XX³³. Este costume, ademais é descrita por algúns etnógrafos, como Taboada Chivite: “Pola mañá... repicar das campás, cortexo procesional, precedido da cruz e outros pendóns; imaxe sobre andas ou en carro enfeitado”³⁴. Pola contra, as demais imaxes de devoción, que soen acompañar a imaxe central, son levadas nas andas por devotos de ambos os dous sexos, aínda que as imaxes das advocacións marianas e as das santas soen portadas mulleres das devanditas freguesías. Respecto a disposición da procesión, Álvarez Gastón distingue unha serie de trazos: trátase de manifestacións máis multitudinarias non só polos participantes activos senón tamén polos numerosos espectadores; no interior da comunidade local é algo que chega vitalmente aos fregueses; ademais, neste ritual é mester reparar nas imaxes, no xeito de levalas, no pobo que toma parte e no que mira, así como no espírito da celebración reflectido en cantos, rezos e mesmo no silencio³⁵. Este costume lévase a cabo en moitas relixións. Así, entre os hebreos realízase o rito de xirar arredor do altar. Os budistas realizan procesións en torno as stupas³⁶. Os musulmáns dan sete voltas arredor da Kaaba na Meca...

Devotos asistentes á misa solemne. As Dores de Vilasante

33 Informante da parroquia de A Parte (Monforte de Lemos).

34 TABOADA CHIVITE, Xesús, *Etnografía Galega. Cultura Espiritual*, Vigo: Galaxia, 1972, páx. 157.

35ÁLVAREZ GASTÓN, Rosendo, *La religiosidad popular*, Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1981, páx. 7.

36Tipo de arquitectura budista construída para conter reliquias. Deriva probablemente dos antigos túmulos funerarios.

Así mesmo, hai que sinalar que nestes santuarios marianos hai devotos que diante de entrar en contacto coas entidades sacras se purifican realizando actos penitenciais propiciadores da graza divina, como vir camiñando dende o seu lugar de orixe. O camiñar constitúe a forma máis sinxela de purificación e mortificación corporais.

Ademais, é mester sinalar que as celebracións relixiosas dos referidos santuarios complementáanse, agás en Vilasante (O Saviñao) -año 2019-, cunha dimensión laica na que os fieis en xeral gozan dun tempo de lecer; mercan produtos de diferente índole, entre os que hai que salientar as rosquillas e atenden nas casas de seu aos invitados cun bo xantar. Logo, á noite, é o tempo para bailar unhas pezas. En Diomondi, nun soto próximo ao recinto sacro, hai o costume de que grupos de romeiros xantan en terreos, previamente acoutados cunhas cintas e, logo, á tardiña participan nos cantares e nos sons que algún grupo de gaiteiros adoita traer para deleitar á concorrencia.

Cartel das festas da Guadalupe

Finalmente, nos últimos anos foise producindo un descenso paseniño de romeiros. A razón principal radica en que o aumento do nivel cultural destas comunidades rurais e os medios de comunicación social constitúen importantes canles para coñecer outras visións relixiosas e seculares do mundo que, sen dúbida, foron reducindo o carácter operativo de certas prácticas rituais.

Por outra banda, neste concello cómpre sinalar outras festas, que teñen a súa importancia.

- * A Virxe do Toxo en Sobreda, o día 8 de setembro.
- * Os Agucios de Vilelos, o último venres de setembro.
- * As festas patronais de Escairón, o primeiro fin de semana de agosto na honra da Virxe das Dores. Hai que distinguir, a nivel profano, dous actos básicos: a carreira de burros e o tiro da corda por parroquias.
- * A festa das nozes en Fión, o primeiro domingo de outono.
- * A romaría do Coto do Santo en Currelos, o 1 de novembro.
- * As festas do Entroido en Escairón. Compadres e Comadres.

Bibliografía

- ÁLVAREZ GASTÓN, Rosendo, *La religiosidad popular*, Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1981.
- ARREGUI, Gurutze, MANTEROLA, Ander, "Religiosidad popular", en AGUIRRE, Ángel (dir.), *Diccionario temático de Antropología*, Barcelona: Boixaneu, 1993.
- BAENA YERÓN, Carmen, "Diomondi", en www.arquivoltas.com.
- BASURKO, Xavier, "Los santuarios hoy: claves de interpretación teológica-pastoral", en *Santuarios del P. Vasco y Religiosidad popular, II Semana de Estudios de Hª Eclesiástica del País Vasco*, Vitoria, 1982.
- BERNÁRDEZ LÓPEZ, Mª Elena, *Galicia, pueblo a pueblo*, La Voz de Galicia, 1993.
- BLANCO PRADO, José Manuel, *Exvotos e Rituais nos Santuarios Lucenses*, Lugo: Deputación Provincial, 1996.
- CARDESÓ LIÑARES, J., *Santuarios marianos de Galicia*, A Coruña: Ed. de Caixa Galicia, 1995.
- CASTÓN BOYER, Pedro, "La religiosidad tradicional en Andalucía. Una aproximación sociológica", en CASTÓN BOYER y otros, *La religión en Andalucía. Aproximación a la religiosidad popular*, Sevilla: Edt. Andaluzes Unidos, 1985.
- CEBRIÁN FRANCO, Juan José, *Santuarios de Galicia (Diócesis de Santiago de Compostela)*, Santiago, 1982.
- CEBRIÁN FRANCO, Juan José, *María en los Pueblos de España. Guía para visitar los Santuarios Marianos de Galicia*, Madrid: Ed. Encuentro, 1989.
- CHRISTIAN Jr., William A., *Religiosidad local en la España de Felipe II*, Madrid: Nerea, 1991.
- CHRISTIAN Jr., William A. "De los santos a María: panorama de las devociones a santuarios españoles desde el principio de la Edad Media hasta nuestros días", en *Temas de Antropología española*, Madrid: Akal, 1976.
- DÍAZ, L., "Estado precario da Capela de Guadalupe", *La Voz de Galicia*. Monforte, 18-1-2019.
- ELIADE, Mircea, *Imágenes y Símbolos*, Madrid: Ed. Taurus, 1979.
- EQUIPO "IR INDO" (GUZMÁN LÓPEZ, Cristina; IGLESIAS PÉRES, Montserrat e outros): *Galicia en Comarcas*. Lemos e Sarria, Vigo: Ed. Ir Indo, 2005.
- FRAGUAS, Antonio, *Romarías e Santuarios*, Vigo: Galaxia, Biblioteca Básica de Cultura Galega, 1988.
- GONDAR PORTASANY, Marcial, *Crítica da razón galega. Entre o nós-mesmos e nós-outros*, Vigo: A Nosa Terra, 1993.
- GONZÁLEZ REBOREDO, X. M., *Guía de festas populares de Galicia*, Vigo: Galaxia, 1997.
- GONZÁLEZ REBOREDO, X. M., "A Mesta Fraga das Festas de Galicia", en *Tempos de Festa en Galicia*. Entre os Reis e o mes de Maio, T. I., Fundación Caixa Galicia, A Coruña, 2006.
- GONZÁLEZ REBOREDO, Xosé Manuel., *Os Santos titulares de parroquia en Galiza*, Santiago de Compostela: Sotelo Blanco, 2012.
- MALDONADO, Luís, "Dimensiones y tipos de la religiosidad popular", en *Concilium (Rev. Internacional de Teología)*, 206, 1986.
- MARIÑO FERRO, Xosé Ramón, *Las Romerías / Peregrinaciones y sus símbolos*, Vigo: Ed. Xerais, 1987.
- MARIÑO FERRO, X. R., *Santuarios mágicos de Galicia*, Vigo: Ed. NigraTrea, 2003.

MUÑOZ FERNÁNDEZ, Ángela, "El milagro como testimonio histórico. Propuesta de una metodología para el estudio de la religiosidad popular", en La Religiosidad Popular. I Antropología e Historia, Barcelona: Anthropos, 1989.

PITT RIVERS, Julián, "L'identité locale vue à travers la «fiesta»", en Culturas Populares. Diferencias, Divergencias, Conflictos. Universidad Complutense, Madrid, 1986.

PRAT I CARÓS, Joan, "Los Santuarios Marianos en Cataluña: una aproximación desde la etnografía", en La Religiosidad Popular. III. Hermandades. Romerías. Santuarios, Barcelona: Anthropos, 1989.

RIELO CARBALLO, Nicanor, Inventario Artístico de Lugo e provincia, Madrid, M.E.C., Dirección General del Patrimonio Artístico y Cultural, T. II, 1975.

RODRÍGUEZ BECERRA, S., "De ermita a santuario: reflexiones a partir de algunos casos de Andalucía", en Romarías e peregrinacións, Actas do Simposio de Antropología, Consello da Cultura Galega, Santiago, 1995.

TOSCHI, P., Guida allo studio delle tradizioni popolari, P. Boringhieri. Torino.

VOVELLE, Michel, "La religión popular", en Ideologías y mentalidades, Barcelona: Ariel, 1985.

"Santuarios de la Diócesis de Lugo", www.diocesisdelugo.org. 7-XII-2012.

TABOADA CHIVITE, Xesús, Etnografía Galega. Cultura Espiritual, Vigo: Galaxia, 1972.

INFORMANTES.- José Luís Díaz Soto. María Belén Díaz Álvarez.

María Luísa Fernández López. José Antonio González Fernández

José López. Ana Rodríguez.